

I00 aastat Eesti sõjamuuseumi kogu

Airi Herm, Aivo Põlluäär

1919–1940

Sõjamuuseumi kogud said alguse 19. jaanuaril 1919. aastal Eesti Vabastamise Sõja Muuseumi asutamisega. Alguses asus muuseum Tallinnas sõjaväe peastaabi majas Pagari tn 1. Muuseumi asutamise initsiaatoriks peetakse staabi ülemat polkovnik Jaan Sootsi, kelle esialgne idee oli luua sõjaajalooline arhiiv Eesti Vabadussõja sündmuste dokumenteerimiseks.¹ Laiema publiku kõnetamiseks otsustati luua aga muuseum, kus eksponeerida Vabadussõjast kogutud esemeid. Muuseumi algusaastatel tegelesid kogutud materjalide korrastamise ja süstematiseerimisega peastaabi ametnikud oma igapäevatöö kõrvalt, mistõttu muuseumikogu ei täiendatud süstemaatiliselt, st esemeid koguti juhuslikult. Korrastamisel käis abiks August Pulst Eesti Rahva Muuseumist.² 1920. aastal andis sõjaminister Jaan Soots kõikide väeosade ülematele korralduse saata Vabadussõjaga seotud esemed koos kirjeldusega sõjamuuseumi.³ 1933. aastal andis kaitseminister Aleksander Tõnisson lisakorralduse, kohustades väeosi teavitama sõjamuuseumi juhtudest, kus Vabadussõjaga seotud esemeid oli kavas müüa, hävitada või ümber teha, „et neid soovitaval korral võiks paigutada muuseumi“.⁴ Et muuseumis polnud kuigi palju ruumi, jäeti suuremad eksponaadid väeosadesse ja nendele kinnitati silt „Sõjamuuseumi omand“.

1921. aasta lõpus määrati muuseumi koguhoidjaks Vabadussõja rindefotograaf Taavet Poska (1896–1998) ja muuseum koliti ohvitseride

---

¹ Sõjamuuseumi põhikiri. Materjalid muuseumi asutamise ja tegevuse korraldamise kohta, RA, ERA.1962.1.1.

² EVS Muuseumi kataloog ja juht (Tallinn: [Eesti Vabadussõja Muuseum], 1931), 3–4.

³ Sõjaministri päevakäsk nr. 287, 16. mai 1920, *Sõjaministri päevakäsud, 1920, 2. jaan. – 31. det., nr. 1–1239* (Tallinn: Sõjaministeerium, 1921).

⁴ Kaitseministri käsukiri nr. 93, 6. aprill 1933, *Kaitseministri käsukirjad, 1933, 4. jaan. – 29./30. det., nr. 1–346* (Tallinn: Kaitseministeerium, 1934).

kasiino hoone teisele korrusele Vene tänaval. Poska ülesandeks sai kogutud materjalide süstematiseerimine (raamatusse kandmine ja nummerdamine⁵), uue materjali väljaselgitamine ja kogumine ning ekspositsiooni loomine.

Muuseumikogus olid arvel näiteks suurtükiga vaguniplatvorm, millel oli teeninud Vabadussõjas langenud leitnant Reinhold Sabolotnõi, soomusauto Vanapagan, mitu Vabadussõjas kasutusel olnud suurtükki, Anton Irve ja Julius Kuperjanovi isiklikud esemed (vt foto 1), Johan Laidoneri dokumendid ja samuti kaks poolakate kingitud Napoleoni-aegset suurtükki. Ekspositsiooni olid välja pandud kindral ka Ernst Põdderi teenetemärgid, relvad, vormimütsid, Vabadussõjas kasutatud telefon, samuti surimask.⁶ Kogu täiendamiseks telliti kunstnikelt Vabadussõja-teemalisi maale ja joonistusi ning sõjaväelaste portreid, fotograafidelt Vabadussõja-ainelisi fotokogusid.⁷

1940–1993

Pärast Eesti okupeerimist 1940. aasta suvel tuli sõjamuuseumil Vene tn 5 ruumidest välja kolida. Muuseumi varad pakiti ja ladustati Kiek in de Köki tornis. Samas anti juunist detsembrini muuseumile üle paljude likvideeritud kaitseväeasutuste ning Kaitseliidu varad, millest suurt osa ei jõutud arvele võtta. Sõjamuuseum suleti 29. detsembril 1940 Eesti NSV hariduse rahvakomissari Johannes Semperi otsusega ning kogud anti üle vastloodud Riiklikule Ajaloo- ja Revolutsioonimuuseumile.⁸ Taavet Poskast sai selle muuseumi fondihoidja, kuid juba 1945. aastal saadeti ta Karaganda vangilaagrisse, süüdistatuna kavatsuses korraldada muuseumisse kogutud relvadega ülestõus nõukogude võimu kukutamiseks.

---

⁵ Eksponaatide nimekirju vt: Sõjamuuseumi pearaamatud, RA, ERA.1962.1.289 (1919–1920), RA, ERA.1962.1.290 (1919–1927), RA, ERA.1962.1.291 (1919–1940).

⁶ Marika Reintam, „Sõjamuuseumiks kasvamine,“ Muuseum 35 (2014): 44.

⁷ Näiteks „Eesti Vabariigi Valitsuse album Eesti riigi loomisel. Sõda ja Rahu I“, milles on 415 fotot, RA, EFA.257.A.286 (1919–1920).

⁸ Kirjavahetus Riikliku Sõjamuuseumi kogude täiendamise, likvideerimise, sõjamuuseumi üleandmise kohta Riiklikule Ajaloo- ja Revolutsioonimuuseumile, RA, ERA.R-14.1.477.

Foto 1. Tartumaa partisanide pataljoni juhi leitnant Julius Kuperjanovi esemed sõjamuuseumis 1922. aastal. RA, EFA.59.A.308.137

*Foto 2.
 Briti armee suvemüts,
 mida on kantud
 I maailmasõjas
 ja seejärel Eesti
 Vabadussõjas. KLM
 ET 733:2 TVO*

Sõja ajal läks kaduma ligi kolmandik sõjamuuseumi kogudest, sh Vabadusristide kogu. Punaarmee võttis kasutusse 12 kuulipildujat, 50 vintpüssi, 35 püstolit, 74 tääki, 18 granaati, 991 padrunit, 26 saablit jm. 1941. aasta septembris, Saksa okupatsiooni ajal, oli aga Kiek in de Köki torni sisse murtud. Kapid olid purustatud ja nende sisu vedeles maas.

1950. ja 1951. aastal hävitati ajaloomuuseumis suur hulk sõjamuuseumi „kodanlik-natsionalistlikku” vara: 2982 museaali. Tegelik arv on aga teadmata, sest 1945. aasta inventuuril hävitatud museaale ei dokumenteeritud.⁹ 1951. aastal anti 235 ühikut vormiriietust kasutamiseks üle Tallinna Riiklikule Draamateatrile ning muid varasid Tallinna Riiklikule Kunstimuuseumile ja Teaduste Akadeemia raamatukogule.¹⁰ 2017. aastal avastati ajaloomuuseumis juhuslikult Julius Kuperjanovi (vt foto 1) ja kapten Anton Irve vorm, mis olid hävitamise eest ära peidetud.¹¹

Praeguse Eesti sõjamuuseumi kogusse kuulub aga ainult kolm eset okupatsioonieelse muuseumi kogust: Vabadussõja-aegsed vormimütsid (vt foto 2). Need ostis Leningradist üks Eesti kolleksionäär.

⁹ Mati Mandel, „Kuidas hävitati Eesti Sõjamuuseum,” *Kultuur ja Elu* 4 (1992): 33–34.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Pekka Erelt, „Ajalooselased leidsid Kuperjanovi verise mundri,” *Eesti Ekspress*, 31. mai 2017, 14–15.

1993–2015

15. septembril 1993 asutas Viimsi vallavolikogu vallamuuseumi filiaalina kindral Laidoneri muuseumi. Muuseum hakkas tegutsema Viimsi mõisas, mis oli 1923. aastal annetatud kindral Laidonerile teenete eest Vabadussõjas. 1992. aastal oktoobris oli hoonest lahkunud NSV Liidu Põhjalaevastiku raadioluure väeosa nr 31181. 26. veebruaril 2001 taastati kaitseministeeriumi haldusalas Viimsi mõisas ja vallamuuseumi varadel põhinev sõjamuuseum, mis 2006. aastast kannab nime Eesti Sõjamuuseum – Kindral Laidoneri Muuseum.

Muuseum pidi oma kogude loomist alustama nullist, sest okupatsioonieelse muuseumi kogud olid arvele võetud teistes muuseumides või läinud kaduma. Põhiliselt täienes kogu annetuste toel. Paljud perekonnad kodumaal ja võõrsil olid aastakümneid peitnud Eesti sõjaajalooga seotud esemeid, mis nüüd toodi muuseumi. Sarnaselt Eesti Vabastamise Sõja Muuseumiga 1919. ja 1920. aastal iseloomustas kindral Laidoneri muuseumi taastamisaja kogumistaktikat juhuslike esemete kogumine ja süstemaatilise puudumine. Märkimisväärseimate annetuste hulka kuuluvad sidepataljoni originaallipp, kapten Eduard Nepsi, kolonel Oskar Luiga ja sanitaarkolonel Oskar Liigi Vabadusristid ning kindral Aleksander Tõnissoni ja kindral Johan Laidoneri teenetemärgid. 2008. aastal annetas Soome sõjamuuseum Eesti sõjamuuseumile kümneid suurtükke, käsirelvi jm relvastust ning varustust.

2016–...

Tänapäeval kogub sõjamuuseum süstemaatiliselt Eesti kaitseväega seonduvat ainet, Eesti sõjaajalooga seotud materjale ning Eesti sõjaajalooga seotud teiste riikide materjale, lähtudes muuseumikogu täiendamise üldpõhimõtetest.¹²

Sõjamuuseumi kogu osad on kaardikogu, sõjaajalooteemaliste artiklite kogu, dokumendid, tunnistused, diplomid ja kirjad, samuti isikute ja

---

¹² Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi kogude poliitika, kinnitatud direktori käskkirjaga nr 5, 20. veebruar 2017.

organisatsioonide kolleksioonid. Kogus on sõjaväelaste isiklikud esemed ja hinnalised autasud, mitu unikaalset personaalkogu, teenetemärkide ja eraldusmärkide kolleksioon, sõjaväevormid, mööbel, maalid, skulptuurid, ajaloolised relvad, sidetehnika, lipud, sõidukid, fotod ning heli- ja videosalvestised. Esindatud on ka Eesti kaitseväge varustuse näidised ning alates 1990. aastate algusest Eesti kaitsevæes kasutusel olnud relvad.

Sõjamuuseumi kogud koosnevad kahest osast – muuseumikogu ja kasutuskogu. Muuseumikogu jaguneb järgmiselt: arhiivkogu, esemekogu, faleristikakogu, fonoteek, fotokogu, kunstikogu, mööblikogu, relvakogu, tekstiilikogu, transpordivahendite kogu ja videoteek. Kasutuskogu koosneb abikogust, raamatukogust ning mitmest sõjamuuseumi hallatavast andmebaasist: andmebaas „Eesti ohvitserid 1918–1940“, sõjahaudade register, Nõukogude armees teeninud meeste ankeetide kolleksioon ja metsavendade andmebaas.

Muuseumikogusse kuuluvad museaalid registreeriti ajavahemikus 20. jaanuarist 1994 kuni 17. veebruarini 2005 tulmeraamatutes, seejärel kasutati andmebaasi KVIS (kultuuriväärtuste infosüsteem) ning alates 23. septembrist 2008 Eesti muuseumide infosüsteemi (MuIS). Sõjamuuseumi museaalide number MuIS-is algab tähekombinatsiooniga KLM (tuleneb muuseumi varasemast nimevariandist Kindral Laidoneri Muuseum). Tänu andmebaasidele said muuseumikogud digitaalselt kättesaadavaks.

Digitaalse andmestiku kvaliteedi parandamiseks liitus muuseum 2016. aasta suvel Interregi rahastatud projektiga „Collaborative Digitization of Natural and Cultural Heritage: CD-ETA“. Projekti esimeses etapis analüüsiti kogude olukorda ning hinnati digiteerimise võimekust. Seejärel alustati uute lahenduste väljatöötamist ning testimist. 2018. aasta alguseks olid uued meetodid saanud igapäevatöö osaks.

MuIS-i lisatakse igal kuul *ca* 2000 uut kujutist sõjamuuseumi muuseumikogust, ka kogude inventeerimine toimub kiiremini kui varem. 30. oktoobriks 2019 oli MuIS-is dokumenteeritud 24 903 sõjamuuseumi museaali (umbes kolmandik sõjamuuseumi umbes 75 000 musealist) ja 2021. aasta lõpuks on eesmärk jõuda 35 000 museaalini (50%). Projekti tulemusena on muuseum digiteerimise vallas tõusnud eeskujuks teistele Eesti muuseumidele. Muuseumis on hea tehnilise varustusega stuudio,

kus valmivad rahvusvahelistele FADGI (*Federal Agencies Digital Guidelines Initiative*) digiteerimisstandarditele vastavad fotod. Töö kiirendamiseks varustati museaalide sildid masinloetavate ribakoodidega. Digiteerimisega on kaasnenud järjest suurem huvi sõjamuuseumi kogude vastu, sest museaalide digikujutisi saab kasutada mitmesugustes väljaannetes. Nüüd ootab kogusid ees hüpe 3D-maailma.